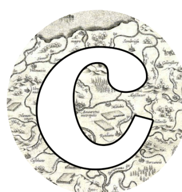
Construint un mapa de la solidaritat a Catalunya: Difractant les comprensions sobre la “crisi dels refugiats”

Construint un mapa de la solidaritat a Catalunya: difractant les comprensions sobre la “crisi dels refugiats”[1]

[1] Informe elaborat per Marisela Montenegro, Álvaro Ramírez, Francina Planas i Catalina Álvarez del grup “Fractalitats en Investigació Crítica” de Departament de Psicologia Social de la Universitat Autònoma de Barcelona com a part del projecte “Drets, Ciutadania i Participació a Barcelona: Cap a una Ciutat Acollidora”, desenvolupat durant el 2017 i subvencionat per l’Ajuntament de Barcelona.
*Imatge portada: Marc Almodóvar

1. INTRODUCCIÓ

Des de la tardor de 2015, ens hem acostumat a veure imatges de tràgics naufragis al Mediterrani i situacions tenses a les fronteres de l'anomenada "ruta dels Balcans". Aquestes imatges, familiars en els mitjans de comunicació del continent europeu, han contribuït al fet que el nom de "crisi dels refugiats" hagi transcendit a l'esfera pública per definir la situació en la qual grans quantitats de persones fugen de conflictes bèl·lics i d'altres situacions de vulnerabilitat. "La més gran catàstrofe humanitària des de la segona guerra mundial", en paraules de Sami Naïr (2016), senyala la gravetat de la situació a la qual els diferents governs de la Unió Europea han sigut incapaços de donar una resposta adequada, i per tant han estat incapaços de garantir els drets d'aquestes persones.

Front aquesta situació, els darrers anys han sigut també l'escenari de grans mobilitzacions en solidaritat amb les persones migrants i en cerca d'asil. Aquestes han sigut molt importants en països que han rebut un gran nombre de persones, com ara Alemanya (Langa, 2015), Itàlia o Grècia (Kandylis, 2017), havent estat clau en garantir els drets d'aquestes persones allà on les institucions no han arribat. En el cas de l'Estat Espanyol, i en concret de Catalunya, zona geogràficament fora de la ruta més transitada durant aquest temps, aquesta resposta solidària es va deixar veure amb grans mobilitzacions socials com la recent campanya "Casa Nostra, Casa Vostra", desenvolupada entre els mesos de novembre de 2016 i febrer de 2017.

La campanya, un clam a les institucions catalanes i espanyoles a complir els seus compromisos en matèria d'acollida, va aplegar una multitud de sectors de la societat catalana: el seu balanç inclou més de 2000 entitats adherides al manifest i l'èxit de la convocatòria de la manifestació final de "Volem Acollir", que va reunir mig milió de persones pels carrers de Barcelona. De tot plegat, podem dir que s'ha generat un gran consens social favorable a l'acollida de persones en cerca d'asil.

Tot i això, aquest relat que hem presentat com a homogeni és en realitat un fenomen complex, dins del qual trobem un ventall de diferents maneres d'entendre i actuar sobre el món. A partir de l'anterior, aquest projecte va partir de la necessitat d'aflorar i explorar aquestes visions per tal d'arribar a una comprensió més rica de la situació. Sols pensant sobre les formes en què ens relacionem de manera solidària podrem imaginar un futur on siguem capaces d'actuar sobre les vulneracions de drets que es deriven de les actuals configuracions de poder. Per aportar una llavor més a aquest fi, des de l'equip del projecte hem dinamitzat un procés d'indagació que hem anomenat Cartografia de la Solidaritat.

En un principi, la idea d'aquest nom es va inspirar en el filòsof francès Felix Guattari. Per aquest autor, la metàfora de la cartografia servia per enfilar l'anàlisi del món social. Quan realitzem una cartografia d'una problemàtica concreta, deia, sempre busquem "forjar noves coordenades de lectura", o noves representacions de la realitat. Els mapes, com qualsevol producte cultural, són el resultat d'una realitat social i històrica determinada. Aquests desvetllen una manera d'entendre el món, la de qui els construeix, qui decideix quins

elements situar-hi i de quina manera han de quedar-hi reflectits. De la mateixa forma, fer una cartografia no és un treball per res neutre, sinó que implica la intenció d'actuar sobre la realitat per transformar-la.

Però... com es llegeix aquest mapa? Al contrari d'altres, la cartografia que presentem aquí és un mapa que està fet de textos, i aquests textos són el resultat de la realització de diferents Produccions Narratives (o "narratives", d'ara endavant, Balasch i Montenegro, 2003), metodologia basada en la perspectiva dels coneixements situats de Donna Haraway (1991). Una narrativa és un text híbrid produït a partir, d'un primer moment, una o diverses sessions on persones investigadores i participants parlen i confronten aspectes del fenomen que es vol estudiar; i un segon moment, en què es fa la textualització d'aquestes sessions, la qual cosa suposa una revisió i reflexió de la o les sessions en la que la conversació és traduïda a un text organitzat i comunicable que reflecteix les posicions i arguments d'aquesta interacció. Aquesta primera versió o "narrativització" és després remesa a la persona participant perquè pugui modificar, corregir o expandir la seva aportació fins que el text representi el seu punt de vista sobre el fenomen. D''aquesta manera, s'entén que la metodologia fomenta l'agència de la participant[2], qüestionant la lògica clàssica de la investigació, que divideix subjecte i objecte d'estudi, i situant en la persona la noció última d'autoria.

El tractament de les narratives en comparació amb altres textos amb finalitat de recerca també varia. De cara a l'anàlisi, en lloc de ser concebudes com a un material "purament empíric", les narratives són considerades com a un conjunt de "perspectives argumentades i reflexionades sobre el fenomen estudiat (Pujol i Montenegro, 2013: 35). El repte que implica l'anàlisi d'aquesta cartografia és doncs prendre-les com a punts teòrics de partida (Gandarias-Goikoetxea i García-Fernández, 2014), de manera que es pugui establir un diàleg entre les visions de l'equip coordinador del projecte, les narratives i les visions d'altres autores. És amb aquest diàleg que anirem construint la Cartografia de la Solidaritat davant la "crisi dels refugiats".

Les diferents narratives desenvolupades durant el projecte es poden trobar a la web del projecte, juntament amb la resta de materials produïts. Abans de començar amb l'anàlisi de les narratives, però, introduirem breument les 10 iniciatives que van participar de la cartografia. Aquestes són, per ordre alfabètic[3]:

Barri Obert Gràcia (Patricia): Assemblea de veïns de Gràcia que treballa per agrupar els recursos del barri de cara a l'acollida de persones refugiades. Formen part de la Coordinadora de Barris Refugi, que funciona a escala de tota la ciutat.

Ciutat Refugi (Pablo): Pla creat per l'Ajuntament de Barcelona el setembre de 2015 per donar resposta a la "crisi humanitària internacional, davant de la inacció de l'Estat". Els seus eixos de treball són l'atenció a les persones refugiades que ja són a la ciutat, la participació i

[2] Per tal d'evitar el llenguatge sexista, farem servir majoritariament la veu femenina "la" quan ens referim als subjectes de l'acció.
[3] S'han inclòs els noms de les persones amb el seu consentiment.

la informació a la ciutadania i l'acció exterior, mitjançant la coordinació internacional amb altres ciutats i municipis.

Comunitat Eko (Clara): Projecte sortit de voluntaris catalans que treballà a Grècia per establir un espai d'autogestió i autonomia per a les persones que es van quedar a Grècia després del tancament de la frontera amb Macedònia.

Cuidando (Patricia): Col·lectiu interdisciplinari de persones implicades en, per una banda, la sensibilització sobre la crisi migratòria i, per altra, l'abordament de les necessitats psicosociosanitàries dels diversos actors involucrats en aquesta.

Espacio del Inmigrante (Mustafá): Col·lectiu autogestionat que treballa per l'empoderament de les persones migrades com a subjecte polític. Sorgeix arran de l'exclusió de les persones migrades de la sanitat pública l'any 2012, motiu pel qual es començà a prestar assessorament sanitari, legal i psicosocial a les persones que el sol·liciten.

Papers per Tothom (Norma): Entitat sorgida l'any 1996 que ha treballat des d'aleshores per la derogació de la Llei d'Estrangeria i l'eliminació dels obstacles per a la regularització de les persones migrants a Catalunya.

Punt de Suport a Persones Migrades (Núria): Assemblea i espai de trobada per socialitzar i compartir informació i recursos per defensar la llibertat de moviment de tothom.

refugiArte (Laura): Associació que planteja l'ús de l'art com a eina de sensibilització, formació i inclusió social de persones migrants i refugiades a la Ciutat de Barcelona.

Sectorial d'Immigració de l'Assemblea Nacional Catalana (ANC): L'ANC és una organització que es defineix com a popular, unitària, plural i democràtica que té per objectiu aconseguir la independència de Catalunya mitjançant la constitució d'un estat de dret, democràtic i social (Wikipedia). La Sectorial d'Immigració treballa per portar aquestes idees a la població migrant i aconseguir sumar-les al seu propòsit.

Xarxa Educativa en Suport a les Persones Refugiades (Mariano): Espai de coordinació i suma de forces per als diferents agents de la comunitat educativa. Recull recursos i propostes comunes per treballar la temàtica del refugi als centres educatius.

2. ANÀLISI: CONSTRUINT EL MAPA

2.1 Comprensions al voltant de la crisi dels refugiats

En què consisteix la situació que podem trobar al Mediterrani i quins efectes té anomenar la situació com a "crisi dels refugiats"? Quines accions es consideren pertinents davant una situació que es considera com a excepcional? Quines persones queden "dins" i "fora d'aquesta expressió? Aquestes són algunes de les preguntes que mostren la importància de

posar atenció a aquesta manera d'anomenar la realitat. Com introdueix el següent fragment de narrativa:

> Quan parlem de la *crisi dels refugiats* és fàcil posar-li aquesta cursiva mentre escrivim, però no tant quan en parlem. En aquest sentit, es parla d'una crisi dels refugiats quan la crisi no la generen els refugiats, la genera Europa en l'atenció de les persones que arriben al seu territori.
>
> *Pablo, Ciutat Refugi*

Com explica el Pablo, la crisi dels refugiats ha estat definida en el discurs públic principalment com la preocupació per l'arribada d'un gran nombre de persones cap a la Unió Europea fugint de situacions de vulnerabilitat, com ara les guerres de Síria o l'Afganistan. D'aquesta manera, s'ha acabat per obviar el caràcter *relacional* d'aquesta expressió: si les persones en cerca d'asil representen una crisi, és perquè les diferents administracions de la Unió Europea (UE) tenen dificultats per garantir els drets d'aquestes persones. Aquesta reflexió és compartida per la majoria de les iniciatives que formen part de la Cartografia, descrivint la situació més aviat com una "crisi de valors a Europa" (Laura, refugiARTE) en la qual la decisió del tancament de les diferents fronteres "ha produït que les persones hagin de recórrer a venir en barques, arriscant la vida, pagant a màfies i trencant fronteres" (Sectorial d'Immigració de l'ANC).

La inclusió de les institucions en l'equació permet parlar d'una "crisi humanitària", altre terme que faria referència a les vulneracions de drets (i en molts casos la mort) de les persones en cerca d'asil, a les que les administracions haurien de donar resposta. En aquest sentit, el sociòleg Craig Calhoun (2008) crida l'atenció sobre com el vocabulari de la crisi o emergència "humanitària", que inicialment fa referència als esforços per mitigar les situacions derivades de les guerres, ha estat utilitzat més recentment per anomenar les intervencions que tenen com a objectiu la preservació de la vida humana. Les "emergències" o "crisis" humanitàries criden a l'imperatiu moral de salvar vides humanes, enunciant-se però des d'un lloc neutre que sembla "més enllà de la política". Per aquest autor, això funcionaria per naturalitzar situacions que en realitat són producte de l'acció humana, presentant com a esdeveniments breus i impredictibles el que en realitat són processos i dinàmiques més estructurals i sostingudes en el temps.

Així mateix, "la crisi dels refugiats" és definida com a una situació excepcional, fruit de les guerres en certs països i els desplaçaments de persones que hi tenen lloc com a conseqüència. Aquesta visió deixaria de banda altres lectures de la realitat que conviden, contràriament, a veure el que passa com a part d'un continu de moviments migratoris i d'enduriment de les tecnologies frontereres al Mediterrani (Vaughan- Williams, 2015). Aquesta visió, que s'allunya de "l'excepcionalitat humanitària" de la crisi i remarca el seu caràcter estructural, està present a narratives com la de la Comunitat Eko:

> Nosaltres teníem un punt bastant polític, ja que no considerem que allò era una crisi humanitària. Una crisi humanitària és quan hi ha un huracà i tu no pots controlar i queda un territori que està destruït, perquè són coses que passen... Allò és un conflicte polític, un conflicte polític des de Síria, Afganistan, el Senegal... ens és igual però sabem que hi ha un origen que és molt polític.

Clara, Comunitat Eko, 2017

Dins d'aquesta naturalesa estructural, podem parar atenció a les relacions de poder involucrades al voltant de la noció de *frontera* i les conseqüències que aquestes tenen per a la classificació, gestió i distribució de persones. Des d'aquest altre punt de vista, la situació a la qual refereix la crisi no és pas excepcional, i per tant ha de ser considerada dins del cicle sociohistòric del qual forma part. Com apunta la Núria en la seva narrativa:

> La crisi dels refugiats és un procés que fa molts anys que existeix. Aquest procés es basa en la política del tancament de fronteres, en l'exclusió de l'entrada al territori europeu de les persones que no són desitjables. Aquestes polítiques, que comencen amb l'espai Schengen i la construcció de les tanques de Ceuta i Melilla a la segona meitat dels anys 90, s'intensifiquen des de l'11 de setembre del 2001 quan s'agreugen les restriccions a les fronteres a partir de la seva externalització i la presència molt clara d'un discurs basat en l'alteritat, amb l'associació migrant-il·legal-terrorista. Aquesta última qüestió dificulta l'entrada de certs grups de persones a la UE, justificant la seva exclusió i el bloqueig de les fronteres basant-se en una lògica de la seguretat. No només es tracta del tancament de les fronteres, sinó de tot un sistema de deportacions i, a nivell institucional una política migratòria racista i excloent.
>
> Núria, Punt de Suport a les Persones Migrades, 2017

En definitiva, tot i que el nom "crisi dels refugiats" ha estat àmpliament qüestionat des de diferents posicions, aquest ha sigut el que s'ha imposat en el discurs públic. La seva influència s'ha deixat sentir a l'hora de determinar quines han sigut les respostes considerades adequades o pertinents davant la situació, una urgència davant la qual cal actuar per salvar vides, no solament a nivell de les diferents institucions, sinó també en el cas de la resposta solidària que s'ha articulat des de la ciutadania (Pallister-Wilkins, 2017). A partir d'aquesta última idea, en la següent secció explorarem com aquest marc ha estat reflectit en diferents expressions de la solidaritat.

2.2 TRAJECTÒRIES DE LA SOLIDARITAT

Fins ara hem pogut veure com dins d'aquest mapa existeixen diverses explicacions al voltant de la situació. Cadascuna d'elles té unes implicacions determinades, no només sobre la concepció del fenomen, sinó també sobre quina serà la resposta solidària en funció d'aquesta. Cadascuna d'aquestes formes d'entendre la solidaritat transita des de diferents "posicions", actua i travessa el mapa per tenir també efectes diferents. Aquestes **trajectòries de solidaritat** difracten, complexitzen i enriqueixen el discurs sobre la solidaritat amb les persones refugiades.

2.2.1. TRAJECTÒRIA: SOLIDARITAT I DIFERÈNCIES

En aquesta primera trajectòria veurem com la solidaritat pot ser també l'escenari on diverses diferències aflorin. Aquestes tenen a veure, en primer lloc, amb com demarquem les persones que considerem mereixedores de rebre solidària; en segon lloc, amb el paper de sistema sexe-gènere en la representació d'aquestes persones i la resposta solidària; en tercer lloc, amb el paper dels mitjans en fomentar la resposta solidària; i en quart i últim, sobre les formes que aquesta solidaritat es concep i pren forma. A continuació desgranarem cadascú d'aquests punts.

A qui oferim Casa Nostra?

Al llarg de la segona part de 2016 i la primera part de 2017, la campanya "Casa Nostra, Casa Vostra" va reunir a una multitud d'entitats en un clam perquè les institucions catalanes i espanyoles superessin les dificultats legislatives per a l'acollida de demandants d'asil. Com a campanya mediàtica, aquesta es va descentralitzar en quantitat de petits actes realitzats per escoles o centres esportius, entre d'altres, a més d'una sèrie d'accions a les quals es van sumar organitzacions amb una llarga trajectòria en la temàtica de la migració, l'asil i la defensa dels drets humans. La gran acció amb la qual va finalitzar, la manifestació "Volem Acollir", va ser una mostra d'aquest esforç per reunir grups heterogenis de la societat catalana.

En aquesta manifestació, on va regnar un ambient familiar, festiu i solidari, vam poder veure també com s'hi plasmava l'actual moment polític a Catalunya, en termes de reivindicacions d'autodeterminació. Tot i que el discurs general de la convocatòria exigia la intervenció de les diferents institucions europees, espanyoles i catalanes, algunes pancartes se centraven especialment en la responsabilitat de l'Estat espanyol davant la situació, reclamant més autonomia pel territori català i plantejant una diferenciació entre aquest primer i una hipotètica república catalana, amb una legislació més permissiva i favorable a l'acolliment de demandants d'asil.

Aquest caire de referència a la "comunitat d'acollida" en el discurs de la manifestació, però, va generar tensions per part d'organitzacions participants amb més trajectòria en les lluites relacionades amb la migració i el refugi. Des d'aquesta posició, es va percebre una certa instrumentalització del discurs de solidaritat amb les persones immigrants. Des de la seva posició, aquest moment de gran atenció mediàtica i solidaritat cap a les persones en cerca d'asil hauria d'anar acompanyada d'una major atenció als problemes de les persones immigrants que ja es troben al territori català, focalitzant i prioritzant aquestes demandes:

> En estos meses [prèvis a la manifestació] Eko y el Punt de Suport nos han apoyado para que los colectivos que estamos dentro de este bloque [referent al bloc de col·lectius de persones migrants] seamos visibles como representantes de las demandas de los migrantes, que sea nuestra voz la que sea escuchada, presionando juntos para conseguir que se eliminara la pancarta de la ANC, con la que no estábamos de acuerdo, y que se hablara más bien de la causa del Sindicato Popular de Vendedores Ambulantes.
>
> Mustafá, Espacio del Inmigrante, 2017

A més de subratllar la necessitat de tenir veu en un assumpte que els pertoca, Mustafá crida l'atenció sobre la notorietat que recentment ha adquirit la categoria de "persona refugiada" en contrast amb el passat:

> Antes de esta situación [la guerra de Siria] ya habían refugiados, que eran estas personas que cruzaban el Mediterráneo, solo que con el marco legal actual no se les podía conceder el estatuto de refugiado. Hablar de refugiados es escapar de la responsabilidad para no hablar de la causa y los problemas de los inmigrantes, algo que siempre ha existido. Creo que es un acto de hipocresía considerar que sólo estas personas tienen derecho a disfrutar del estatuto de refugiado, o el considerar que ellas son las únicas que sufren. En todo esto creo que han tenido mucha influencia los medios de comunicación.
>
> Mustafá, Espacio del Inmigrante, 2017

Tot i que les persones provinents de Síria representen una gran proporció de les demandants d'asil a altres països com a Alemanya, no és així en el nostre cas. No obstant això, la imatge que ha transcendit al públic és la de la persona siriana en cerca d'asil. Per entendre això, hem de pensar quines han estat les característiques físiques de les persones que han aparegut als mitjans de comunicació durant aquest període concret. Com reflexiona Pablo:

> Les fotos de les arribades no són les de les barcasses de persones negres, són de les persones que ens són més properes físicament. Quan es parla de refugiats es fa únicament de les persones que han fugit de Síria i es troben a Grècia, però no mirem a la frontera sud. No pensem en refugiats quan veiem les imatges de les persones que venen de Ceuta i Melilla.
>
> Pablo, Ciutat Refugi, 2017

La "persona refugiada" aniria doncs delimitada per un biaix racial i una percepció de "proximitat cultural" amb elles. Aquesta proximitat es deuria a la imatge que s'ha transmès a Europa de Síria. Com continua Pablo, aquesta ha estat la d'una "democràcia gairebé laica, molt europeïtzada, on es podia viatjar i per tant de la que podíem tenir referents".

Com podem doncs interpretar aquestes discrepàncies entre les dades, els imaginaris de les persones refugiades i la resposta solidària que s'ha donat?

Per a l'antropòleg Didier Fassin (2015), la categoria de refugi no apareix pas com a res estable, sinó com a associada a transformacions en les representacions de les persones involucrades així com de la percepció de legitimitat de les seves reivindicacions. Aquesta "legitimitat" per als demandants d'asil de la que parla Fassin quedaria englobada pel concepte d'"economia moral". Aquesta idea fa referència a la producció de normes, obligacions, valors i afectes en relació amb un problema social concret i en un context espacial i temporal determinats (Fassin, 2009).

Des d'aquest punt de vista, les movilitzacions solidàries a Catalunya podrien respondre a un canvi en l'economia moral sobre el refugi. Aquest consistiria, en primer lloc, en la creació

d'un consens social davant de la necessitat de garantir una ajuda a les persones que creuen el mediterrani fugint de situacions de vulnerabilitat; en segon lloc, en situar a aquestes persones dins de la categoria homogeneitzadora de “persona refugiada”, delimitada racialment i culturalment; i per últim, tal com Mustafá reflexiona més amunt i com pensen altres autors (Holmes i Castaneda, 2016), en diferenciar a les "persones refugiades" d'altres categoritzacions com a "migrant econòmic", sent les primeres considerades com a mereixedores de la solidaritat i les segones discriminades com a conseqüència, al ser considerades com a “no mereixedores” d’aquesta solidaritat.

Imaginaris al voltant de “refugiats” i “refugiades” i construcció de la solidaritat segons el gènere

Fins ara hem vist com la manera de definir i concebre la situació té fortes implicacions en com es dibuixa l’acció ciutadana al respecte. Els consensos socials són els que permeten que s’acceptin unes determinades respostes, que aquestes es legitimin i es concebin com a desitjables. Però què passa quan aquesta definició implica que altres sectors no es vegin inclosos o visibilitzats dins d’aquesta definició? Anteriorment hem observat com això implica discriminacions en la resposta solidària entre persones refugiades (que s’identifiquen com a mereixedores d’aquesta solidaritat) i migrades (que en queden excloses). Recuperem aquest exemple perquè ens serveix també per analitzar com actua el sistema sexe-gènere davant aquesta situació. En aquest cas, la referència a la crisi *dels* refugiats, de forma naturalitzadament masculina, ens dona peu a preguntar-nos sobre com funciona el gènere en relació amb aquest fenomen, fraccionant les formes d’entendre i reaccionar per part de la ciutadania davant les diferents experiències de dones i homes en les situacions de migració i cerca d’asil.

Pel que fa a les narratives recollides, hem pogut veure com en la majoria d’elles s’utilitzen articles i formes masculines per referir-se al refugi, excepte quan es demana específicament per termes de gènere, fet que porta a l’aparició d’altres subjectes en el discurs, com ara les dones i els infants. D’aquesta manera, els cossos marcats pel gènere serien aquells feminitzats, mentre que la masculinització s’invisibilitzaria al ser la norma. Si qui es visibilitza, i per tant concep, com a subjecte refugiat és l’home (jove, blanc i proper pel que fa a trets físics i culturals) què passa en termes de gènere, amb les persones que no compleixen aquests trets? Com es construeixen i quina solidaritat es genera al seu voltant?

En general, en els episodis migratoris l’imaginari al voltant del subjecte que migra és el d’un home que es construeix en termes d’amenaça. En canvi, les dones que migren no es visibilitzen, o en tot cas es fa en termes d’acompanyants o com a membres de la unitat familiar, com passa en els episodis de cerca de refugi. L’augment en la concepció de les dones com a subjectes en cerca de refugi s’associa a una major presència d’aquestes en els episodis de refugi en comparació amb els processos de migració. No obstant això, les imatges de dones segueixen apareixent relacionats amb allò familiar. La Clara ho posa en relleu:

> Crec que com a mínim ha canviat una mica l’imaginari, ja no hi ha una imatge tant, tant, masculinitzada, del fet migratori, amb els refugiats. Crec que amb els migrants

sí que encara s'associa a algú masculí però crec que quan penses en persones en cerca de refugi venen més imatges en femení. Crec que s'ha visibilitzat en general més, crec que el mateix logo de Refugees welcome, al ser d'una família, ja diu molt… però no se'n parla per exemple de les mares que no van amb els seus marits, o que van simplement amb els seus fills que no tenen pare.

Clara, Comunitat Eko, 2017

El trajecte de cerca de refugi es pensa en termes de família, això permet reconèixer que no és l'home només el que migra però es vincula el refugi a l'estructura patriarcal de la família i a l'heterosexualitat suposada dels seus integrants, mantenint l'home com a actor protagonista d'aquesta, i dones i fills com a acompanyants dependents de la seva capacitat d'acció:

En el cas del refugi, quan surts fugint ho fas amb tota la família, i aquesta és una diferència amb la migració econòmica. En aquestes trajectòries, a més, es dóna moltes vegades que la persecució és contra l'home perquè és el que té la visibilitat social. Les dones i els fills tenen una persecució secundària, derivada de la persecució del cap de família.

Pablo, Pla Barcelona Ciutat Refugi, 2017

Hi ha certa visibilització de les dones, encara que en el rol d'esposes o mares, com a refugiades. Això planteja la pregunta al voltant de què passa si són considerades agents, en quins termes ho fan i quines diferències hi ha segons el gènere pel que fa a actors en cerca d'asil. En aquest sentit, el refugi en termes generals es comprendria com un problema "humà" però l'experiència de vulnerabilitat i la victimització serien uns problemes de gènere (femení).

En contrast amb el subjecte masculí, als imaginaris femenins se'ls atribueix falta d'agència, invisibilitzant les formes en què les dones posen en marxa accions de resistència i d'agència en relació amb les seves trajectòries migratòries i de cerca d'asil. Les dones, per la seva condició en una societat patriarcal, pateixen unes violències específiques durant el trajecte. A les narratives analitzades s'identifica aquest trajecte afectat pel gènere en la mesura que dones i nenes serien més vulnerables en ell a la violència sexual, a les xarxes d'explotació sexual i de tràfic. També als camps de refugiats, on es descriuen situacions de vulnerabilitat particular per a dones, com la discriminació per ser considerades com el "sexe dèbil" o per tenir la menstruació. Però no només les experiències sinó també les pors serien diferents per culpa de les violències que es dirigeixen de forma diferenciada segons el gènere:

En este sentido, algo que nos contaron los rescatistas de Proactiva Open Arms es que cuando rescataban a mujeres, éstas no les miraban siquiera a los ojos. Después de pensar inicialmente que era pudor, más tarde se dieron cuenta de que era miedo. Así que habilitaron una zona especial en el barco para ellas, a la que no pueden acceder si no es con permiso.

Patricia, Cuidando, 2017

Tot i aquesta realitat, les dones també generen estratègies de supervivència i són agents clau en les trajectòries de migració, encara que el seu protagonisme sovint és associat a les tasques de manteniment de la vida i de cura. De manera que la figura de la dona, particularment la mare, es naturalitza com a figura de cuidadora. Aquesta visió contribueix a invisibilitzar altres casos de mares que migren soles o acompanyades per altres dones. En contrast a aquesta visió vulnerabilitzada de les dones, es dona poca rellevància a altres problemàtiques que en termes de vulnerabilitat afecten els homes:

> A ellos los percibí más tocados por la situación. Debido a las normas de género en su cultura, las mujeres jóvenes que podíamos ver ya tenían hijos y se encontraban volcadas en sus tareas de cuidado; en el caso de los hombres la sensación de ruptura vital era mucho más fuerte: la mayoría de ellos llegaban solos y tenían una trayectoria profesional antes de migrar y, ante el limbo que supone la espera del proceso de asilo y la carencia de recursos adecuados para ellos, se encontraban con una sensación de vacío muy grande.
>
> Laura, Refugiarte, 2017.

Davant d'aquesta reflexió que fa referència a aspectes culturals, també n'hi ha d'altres que focalitzen en el context, per explicar l'aparició en els homes de la depressió, la drogodependència o l'augment de l'exercici de violències de gènere, fet que algunes persones vinculen a la pèrdua del rol i posició dominant de cap de família i home proveïdor, que els provoca un sentiment de falta d'agència i per tant incrementa la seva vulnerabilitat. Aquests imaginaris, però, tornen a posar l'accent de les tasques de cura en les dones mentre que als homes se'ls hi atribueix un rol dominant anterior, posició que es perdria durant la trajectòria migratòria. L'efecte d'aquests imaginaris és que la vulnerabilitat masculina no es visibilitza, ja que els homes són considerats com més forts i capaços de travessar per situacions de precarietat. En aquest sentit, sovint no són considerats part de les víctimes del desplaçament forçat, la qual cosa afecta la cerca de formes per contrarestar aquesta situació i la promoció d'una solidaritat sensible als aspectes que els afecten de manera diferenciada.

El gènere implicaria diferències doncs al moment de parlar sobre les possibilitats d'agència dels subjectes. L'agència de les dones es relleva a dins dels camps de refugiats (fet que problematitza la imatge victimitzada de les campanyes de solidaritat), la dels homes es posa en el trajecte. Les dones als camps compleixen el rol de cuidadores i d'articulació que sosté la vida en aquell espai d'excepció, mentre que l'home hi perd protagonisme. Així, es produeix una dicotomia entre trajectòria/arribada respecte de la vulnerabilitat i l'agència. El trajecte seria un espai intrínsecament insegur per a les dones, mentre que no tant per als homes i l'espai del camp de refugiats activador per a les dones, i no tant per als homes. Observem doncs la creació de la dicotomia entre públic-privat, trajecte-camp, masculí-femení a partir de les nocions generalitzades de vulnerabilitat i agència. La dona que travessa el trajecte manca de l'heroïcitat que se li atribueix a l'home per trobar-se en una posició únicament de passivitat i vulnerabilitat, a la vegada que s'observa la carència d'agència dels homes als camps.

Tot plegat, com dèiem, porta a plantejar-nos **com aquestes representacions al voltant dels subjectes refugiats afecten la solidaritat desplegada al seu voltant.** La Clara posa de manifest aquest vincle entre representació i acció política, entenent la seva relació com a recíproca:

> Que en el nostre imaginari tinguem un perfil molt concret pel que fa a les persones migrades i refugiades com a homes, joves, etc. també fa que la nostra política o la nostra acció vagi pensada cap a un col·lectiu en concret. En la realitat és que les dones són molt potents, molt motor... però que a vegades estan en una situació de vulnerabilitat, molt gran, més que els homes. Per exemple pel que fa al tràfic, a l'explotació sexual… són les dones qui són molt més vulnerables, són les que reben una opressió directa, no només pel racisme i el classisme, sinó també pel patriarcat.
>
> Clara, Comunitat Eko, 2017

Existeix una generització dels subjectes que també està relacionada amb les estratègies que es fan servir per promoure alguns tipus d'acció solidària. Això s'observa en l'ús d'imatges de dones, nenes i nens en campanyes de denúncia, fet que victimitza als subjectes que s'hi exposen per mostrar-los passius, i per altra banda feminitza les experiències de patiment. Pel que fa a la relació d'aquests imaginaris amb la resposta solidària, la victimització i feminització del patiment permeten una acció més efectiva per promoure la solidaritat en tant que es reforcen els imaginaris mitjançant dels quals es comprèn la vulnerabilitat (passivitat, feminitat, indefensió). Així, l'empatia que s'aconsegueix amb aquestes imatges no només promou accions solidàries, sinó que també reforça els significats normatius que sustenten la diferenciació entre els binomis femenina-masculí, passiva-activa, víctima-victimari, orient-occident, afectada-espectadora.

En certs aspectes, en la resposta solidària es considera que el gènere apareix per la seva vinculació al feminisme, reconeixent com a aportació fonamental les lògiques de cures i suport mutu. Tot i això, tant la vulnerabilitat com l'empoderament s'entenen com a capacitats individuals per afrontar la situació, i no com a efectes de les xarxes de suport. Això porta a la responsabilització de les dones refugiades sobre la seva pròpia condició.

La forma d'entendre el gènere en la dinàmica del refugi condiciona el tipus de resposta esperada per part de la societat davant la problemàtica del refugi. Així, per afrontar els problemes que pateixen les dones refugiades es plantegen solucions que busquin transformar la seva vulnerabilitat:

> Creo que esta respuesta ha sido en general sensible a las diferentes necesidades de hombres y de mujeres. En lugares como los campos de refugiados se ha entendido que las mujeres necesitan sus propios espacios, que son más vulnerables y que además en ellas recae el cuidado de los niños.
>
> Patricia, Cuidando, 2017

Tot i aquestes accions concretes, es considera que les reivindicacions i mobilitzacions solidàries ciutadanes no han estat prou sensibles al gènere. El gènere no és un aspecte central com a conseqüència de la urgència que es dóna a altres temes, entenent-lo com a

qüestió secundària a atendre una vegada estiguin resolts els problemes de classe i raça. Així, s'entén no com un eix de diferència per si sol ni com un eix que intersecciona produint experiències particulars. A més, la possibilitat de reflexionar sobre el gènere queda relegada a l'agenda de l'acció col·lectiva, sent un espai a negociar per a la seva visibilització.

> Pel que fa a si aquesta resposta ha tingut una mirada diferenciada en com afecta la situació a homes i dones crec que no, crec que dir que sí seria tenir una mirada massa meva. Crec que la gent del meu entorn, (sóc una pesada del feminisme), li ha quedat clar que existeix el patriarcat, etc., també perquè em relaciono amb qui em relaciono. Però no crec que hagi sigut un tema central. Ara estava pensant, per exemple en la campanya de Casa Nostra, Casa Vostra, sí que se'n parla de les dones... del col·lectiu de dones que teníem allà, que eren molt potents i estaven molt empoderades, se'n parla però no, no crec que sigui un tema central.
>
> Clara, Comunitat Eko, 2017

Podem concloure que, en general, la resposta solidària no ha estat sempre sensible a les diferències de gènere del col·lectiu a qui va adreçada. La solidaritat es construeix de forma diferenciada segons el gènere i per tant una anàlisi de gènere i interseccional esdevé cabdal per poder respondre adequadament al complex escenari que es presenta actualment.

El paper dels mitjans: la relació entre visibilització, mobilització i vulnerabilització

Durant mesos, les imatges de milers de famílies a les fronteres d'Europa han omplert portades de diaris i obert telenotícies. Aquesta cobertura ha estat, a més d'àmplia, intensa i explícita, amb imatges d'una gran cruesa com ara la imatge del petit Alan, una fotografia del cos sense vida d'un nen sirià ofegat a les costes de Turquia, que es va fer famosa a través dels mitjans de comunicació. La realitat és dura i així ho mostraven els mitjans de comunicació, que van cobrir els esdeveniments amb gran intensitat. A l'Estat espanyol i altres països d'Europa, aquests van contribuir a entendre l'arribada de persones migrants i refugiades com una "crisi" (Georgiou i Zaborowsky, 2017).

Però com han influenciat els mitjans de comunicació en la resposta solidària?

Per una banda, la presència als mitjans hauria pogut portar a **efectes perjudicials per a la solidaritat,** com fomentar xenofòbia o contribuir a normalitzar la situació. La visibilització pot generar xenofòbia a partir de la presència de l'imaginari de l'altre com a conflictiu i amenaçador per a la seguretat de les societats d'acollida, sumat a la rebuda d'aquest altre al territori identificat com de la seva propietat. Això ha variat molt depenent dels contextos, com explica la Núria:

> Mentre que aquest focus aquí [a l'Estat espanyol] ha generat un increment de la solidaritat, a altres països d'Europa ha generat l'efecte contrari i, com que han rebut molta gent, la gent s'ha tornat xenòfoba.
>
> Núria, Punt de suport, 2017.

Així mateix, un altre possible efecte negatiu es derivaria d'una exposició continuada a les notícies sobre la "crisi dels refugiats". Aquesta "normalització" de la situació podria provocar a llarg termini la insensibilitat a aquestes mateixes imatges. De manera que la visibilització focalitzada no seria positiva per a la sensibilització:

> La producció de tantes imatges impactants de conflictes diferents provoca una mena d'efecte "fast food" que fa que després ni les recordem.
>
> Núria, Punt de suport, 2017

Per altra banda, els mitjans de comunicació podrien haver contribuït a fer una **crida a la mobilització solidària,** al mostrar la realitat del fenomen**.** Aquesta relació però es fa difícil d'establir en termes de causa-efecte: es genera mobilització a partir de la representació als mitjans? O és la representació als mitjans una conseqüència de l'impacte de les mobilitzacions? En tot cas, el que sí que podem analitzar és de quina manera es dóna aquesta representació i la seva relació amb la solidaritat.

La representació als mitjans s'ha caracteritzat per funcionar **a base de cops mediàtics** en funció de la notorietat de la notícia, que provoquen que es parli de la temàtica intensament durant un període curt, però sense un objectiu a llarg termini.

> Aquest focus per a després perquè els mitjans busquen el morbo i la urgència de la notícia, què passa llavors? La situació a Grècia no ha canviat i ara sembla que ningú se'n recorda.
>
> Núria, Punt de suport, 2017

El funcionament dels mitjans tindria a veure, segons la Clara, amb els interessos de les empreses mediàtiques. Des d'aquest punt de vista, no parlarien de la situació pel seu compromís en solucionar-la sinó per la notorietat que hauria adquirit "la crisi" i la resposta solidària.

> [Els mitjans] crec que parlen del tema quan els interessa. Se n'ha parlat bastant últimament però no perquè ells ho hagin decidit sinó perquè hi ha hagut prou mobilitzacions. Tot i això, em posa dels nervis com tracten el tema, com ho justifiquen, com donen aquesta imatge de refugiats de guerra, de migrants de primera i de segona... Perquè molt bé que se'n parli però que siguin conscients que formen part d'un engranatge molt pervers i també racista. No hi ha un compromís... Clar, de mitjans de comunicació n'hi han molts. Però en els mass media crec que no hi ha un tema de compromís, sinó ara se'n parla, ara en parlem, i després de la manifestació de Casa Nostra, Casa Vostra ja està. Ja no hi ha refugiats, no? Els mitjans de comunicació podrien estar fent alguna notícia pressionant a les institucions… i no ho estan fent, i podrien fer una noticia perfectament.
>
> Clara, Comunitat Eko, 2017

Com posa en relleu la Clara, aquesta visibilització ja ve marcada des d'un inici per **qui és qui descriu la situació:** la narració prové d'una persona narradora propera a la situació, o

bé aquesta ve d'un agent extern, des d'una posició aliena? En la narració d'aquests fenòmens als mitjans de comunicació dominants acostuma a tractar-se d'aquesta última opció, fent-se evident l'existència de posicions d'enunciació diferenciades, marcades per relacions de poder desigual entre qui narra i qui és narrat i per tant qui representa i qui és representat.

Des d'aquesta posició de poder, els mitjans de comunicació poden representar a les persones en "la crisi dels refugiats" en termes de mereixedores de suport. No s'analitza simplement que poden necessitar ajuda, sinó que a més la mereixen. Aquestes representacions delimiten "a qui oferim Casa Nostra", que com hem vist en apartats anteriors, serien aquelles persones que identifiquem com a properes racialment i culturalment. Així, es marquen aquelles vides que Judith Butler anomena "vides dignes de preocupació" (2016), vides la pèrdua de les quals mereix interès i que, per tant, esdevenen dignes de mobilització solidària. Així, la influència dels mitjans es trasllada a una clara relació entre la visibilització mediàtica i el desplegament de la solidaritat, fet que no es dóna en altres episodis de migració, aquest cop sí com a relació causa-efecte:

> Les onades de solidaritat anaven en funció de la publicació de notícies. La setmana següent de la publicació d'un reportatge a TV3 o a Tele5 rebíem e-mails de persones que volien col·laborar.
>
> Pablo, Pla Barcelona Ciutat Refugi, 2017

No obstant això, si observem com es retraten aquests episodis posant l'èmfasi sobre la misèria i el patiment que acompanya la cerca d'asil, surt a la llum **una contradicció**: **la sensibilització pot generar respostes solidàries, però suposa alhora la vulnerabilització de les persones que són representades.** Mitjançant la visibilització de les situacions tràgiques per les quals passen les persones refugiades, es construeixen com a vulnerables als ulls de l'audiència, de manera que la població empatitza i es creen les condicions perquè la solidaritat sorgeixi. Com afirma el Mustafá:

> Gracias a la propaganda de los medios de comunicación, la gente ha tenido más conciencia y más responsabilidad ética hacia el sufrimiento de los refugiados. Y precisamente han sido estas imágenes las que han permitido que la gente se haya involucrado y participado en las iniciativas que han surgido. Ver las imágenes de los niños que mueren en las costas turcas ha despertado la solidaridad.
>
> (Mustafá, Espai de l'Inmigrant, 2017).

Tot i això, cal dir que aquestes imatges resulten problemàtiques en tant que es basen en imaginaris d'aquestes persones com a únicament vulnerables, invisibilitzant la seva part d'agència i resistència davant les situacions que afronten.

Pel que fa als **tipus de resposta solidària que provoca aquesta sensibilització**, podem trobem dos diferents. Per una banda, aquesta atenció mediàtica hauria sigut positiva i determinant en fomentar l'involucrament de persones voluntàries en llocs com Grècia, com explica la Patricia:

> Muchas personas jóvenes que se encontraban sin trabajo han decidido hacer algo de utilidad e ir a Grecia de voluntarias. Y en todo esto, la mediatización de la situación ha jugado un papel importante. Por ejemplo, lo pudimos ver en el caso de Idomeni, momento que fue el pico de importancia mediática de la situación, y también el punto de más afluencia de voluntarios hacia Grecia.
>
> Patricia, Cuidando, 2017

Per altra banda, l'atenció mediàtica i la sensibilització haurien provocat un involucrament poc reflexiu, entès com a una resposta ràpida (de caire caritatiu i assistencialista) a la percepció d'una emergència. Tanmateix, aquesta resposta a vegades no seria, ni a curt ni a llarg termini, l'opció realment més efectiva, com assenyala la Núria:

> La solidaritat s'organitza en ones en funció dels cops mediàtics. Aquest hivern, per exemple, quan van córrer notícies de què les persones refugiades a Lesvos es trobaven en situacions de desemparament amb temperatures de -15ºC de seguida la gent es va mobilitzar per fer recollides de roba. Aquesta resposta ràpida, sense gaire reflexió, l'hem qüestionat després quan hem trobat un moment per parlar-ho detingudament. Atenes està ple de magatzems amb roba i potser una resposta més intel·ligent és organitzar aquest material enlloc d'enviar més coses. Aquesta dinàmica la vaig viure també aquest estiu a Salònica. No s'aconseguia coordinar la repartició de les ajudes que arribaven de manera més o menys autogestionada, faltava que algú centralitzés tot aquest treball perquè no fossin de nou les grans ONGs les que s'encarreguessin d'això.
>
> Núria, Punt de Suport, 2017

Així, es fa necessari problematitzar el paper dels mitjans de comunicació en la promoció de la solidaritat. Com hem pogut veure, aquests han tingut un paper clau en la promoció de la resposta solidària al mostrar la cruesa de la situació, però també han tingut com a efecte la representació vulnerabilitzadora de les persones que migren, sent també determinants en delimitar quines són aquelles persones mereixedores d'ajuda i quines no. Com a conseqüència de la seva influència, les respostes solidàries han pogut tindre un caràcter caritatiu i centrat en la urgència, però també han promogut l'involucrament accions solidàries fora de Catalunya.

En tot cas, la visibilitzatció mediàtica de la situació resulta imprescindible per promoure la solidaritat. Cal però analitzar com es dona i quins són els seus efectes, repensar-la, per tal de trobar noves maneres que incentivin la solidaritat. Aquestes hauran de passar per promoure una visibilització que no vulnerabilitzi ni victimitzi, que mostri l'agència i la resistència de les persones migrants i en cerca d'asil i, sobretot, que promogui les narracions de les persones implicades.

La urgència, l'humanitarisme i els significats en disputa de la solidaritat: cooperants, voluntaris o activistes?

Com hem vist abans, les demostracions de solidaritat tenen lloc dins d'una visió global de la situació com una "crisi humanitària", denominació que fa referència a la gravetat de les vulneracions de drets a les que han estat sotmeses les persones en trànsit cap a Europa. Els contextos solidaris han estat certament marcats per grans carències i una gran urgència per donar-les resposta. En aquest fragment, la Clara narra escenes viscudes al camp improvisat de persones refugiades d'Idomeni, en la frontera de Grècia i l'Antiga República Iugoslava de Macedònia (ARIM)[4].

> [Presentació de l'entitat] Defineix la situació de molta emergència, on les refugiades havien de treure l'aigua de les seves tendes amb galledes, en la fase on feien coses però eren coses com repartir botes d'aigua o mantes, en unes condicions infrahumanes molt bèsties i en un camp de 16.000 persones a Idomeni. Explica com eren 4 que acabaven d'aparèixer allà nous i es veien fent una tasca molt assistencialista, que no era com se sentien còmodes ni com volien fer les coses.
>
> Clara, Comunitat Eko, 2017

A més de les movilitzacions de pressió a les institucions, la solidaritat s'ha deixat veure a través del trànsit de persones solidàries de diferents països que han viatjat a Grècia; primer a llocs com els camps d'Idomeni, quan encara aquest era un lloc de trànsit cap als països del nord, i més endavant en suport de les situacions d'espera de les persones arribades al país, arran del tancament de les fronteres a partir de la signatura dels acords de "relocalització per taxes"[5]. Com ens dóna a entendre al fragment anterior de la Clara, aquests espais de solidaritat són també llocs on **els diferents significats que atribuïm a la solidaritat entren en conflicte.** També els diferents noms que fem servir per anomenar a les persones solidàries. Cooperants, voluntàries o activistes? Cadascú d'aquests conceptes porta amb sí diferents idees amb respecte de les formes considerades correctes d'actuar davant la situació.

En aquest sentit, la celebració del No Border Camp a la ciutat grega de Salònica durant l'estiu de 2016 va representar una mostra d'aquesta solidaritat internacional. Aquest campament solidari va suposar un moment en què activistes de diferents països es van desplaçar a la ciutat grega per intercanviar coneixements i generar nous vincles en defensa dels drets de les persones migrants i a favor de la llibertat de moviment (No Border Thessaloniki, 2016). En el següent fragment, situat en el context d'aquest campament activista, la Núria narra l'experiència d'un grup de persones solidàries que es va desplaçar a la porta d'un camp per a sol·licitants d'asil als afores de Salònica per repartir-hi informació sobre la situació política, les reivindicacions de persones en la mateixa situació que elles i també dels activistes reunits a uns kilòmetres del camp. No obstant, el material no va poder

[4] Idomeni va ser el punt pel qual milers de persones van travessar la frontera entre Grècia i ARIM fins que en març de 2016 es va tancar. Aquest va ser el moment en el qual el fluxe de persones procedents del sur va donar lloc al campament improvisat. El camp d'Idomeni va ser desallotjat per la policia grega el dia 24 de maig de 2016, reubicant a aquestes persones en camps per a persones refugiades arreu de l'Estat grec.

[5] Aquests acords, signats entre el maig i setembre de 2015, plantejaven la "repartició" de les persones arribades a Grècia entre els diferents països de la UE. Això suposa una modificació als diferents tractats de Dublin, normativa europea que planteja que els demandants d'asil que arriben a territori de la Unió han de, per força, demanar asil i romandre en el primer país al qual aterren.

ser distribuït perquè altre grup, identificat com a "cooperants" i que portava un temps treballant al camp, no ho va considerar oportú:

> (Les persones residents al camp) recentment havien estat fent vagues de fam per protestar per la situació que vivien al camp i aquests cooperants pensaven que si es tornaven a polititzar i sortir al carrer acabarien frustrant-se, augmentant la tensió i empitjorant la seva situació, ja per si deplorable. Per això preferien que estiguessin tranquils i no es polititzessin. Aquesta actitud paternalista, que es justificava en el mateix bé de les persones de les quals s'havien fet càrrec, es pot veure també com una manera d'enfortir les estructures que volem combatre.
>
> Núria, Punt de Suport a les Persones Migrades

En el relat de la Núria, la figura del cooperant és descrita com una posició que comparteix la lògica de l'humanitarisme. La raó de ser d'aquesta visió és l'existència de la víctima (Agier, 2010), a qui el grup que prové l'ajuda li correspon ajudar. Davant una situació que és llegida com una emergència (la possibilitat d'una revolta en el camp, en el fragment, però també "la crisi", com a situació que engloba el context), es justifica el manteniment d'una posició desigual amb les persones a qui es dona suport. Al contrari d'aquest posicionament, la figura de "l'activista" es situa en una posició crítica amb el funcionament de la situació, fent una lectura de com aquestes formes d'entendre la solidaritat poden redundar en un reforçament de relacions de poder desiguals que es situen a l'arrel de la problemàtica sobre la que s'actua.

En contrast amb aquesta forma d'entendre la solidaritat, altres iniciatives o formes de entendre l'acció solidària parteixen de plantejaments més "horitzontals" que busquen treballar "amb i no per" (Comunitat Eko, 2017) les comunitats. En el següent fragment, que narra el començament del projecte de Comunitat Eko, s'entén que la producció d'un espai solidari ha de partir de les necessitats de les persones amb qui es dóna suport.

> Van rebre una donació d'una carpa molt grossa i quan ja portaven molts dies fent repartiments, coneixent a la gent, etc. van convocar una assemblea amb persones del propi camp interessades en col·laborar i els van dir que aquella carpa era per ells, i que eren ells qui havien de decidir què fer-ne. Així van decidir que allò fos un espai infantil (no una escola, ja que una escola vol dir quedar-se en un lloc, i ells tenien intenció de marxar aviat). Així va començar el Projecte Eko.
>
> Clara, Comunitat Eko

Tot i que existeixen aquestes diferents maneres d'entendre l'acció solidària, la gravetat i urgència que marquen els contextos de solidaritat poden arribar a difuminar els límits entre les diferents posicions, barrejant-se fins al punt en què resulten difícils de diferenciar per a les persones que hi participen.

> Quan parlem de la situació a Grècia i als camps, em venen al cap debats interns i compartits que teníem algunes persones que havíem anat allà amb la idea de fer activisme polític, però que ens trobàvem desenvolupant tasques humanitàries, com repartir menjar als camps. Veure'ns en aquesta dinàmica reforçava les posicions

> asimètriques fins i tot més, ja que les persones a les quals ajudàvem es ficaven més en la posició de víctima i nosaltres havíem de posar límits amb la mateixa gent. Era una gran contradicció que no era fàcil de resoldre: activisme i ajuda humanitària es barrejaven contínuament.
>
> Núria, Punt de Suport a Persones Migrades

En definitva, podem veure com diferents lectures polítiques i ideològiques de la situació donen lloc a formes diferents d'accionar. Aquestes diferències ens mostren com la resposta solidària, més aviat que homogènia, es caracteritza per diferents tensions amb respecte de quin hauria de ser el seu paper dins de la situació. Més enllà de la seva presència a les narratives, la problemàtica fa referència a debats vigents dins dels diferents moviments socials. La preocupació, present per exemple en els debats del Grup Promotor del projecte, ens refereix a preguntes com:

Al cobrir les necessitats urgents de les persones a les que donem suport, s'evita que les administracions se'n facin càrrec?

Com podem, en contextos d'urgència, assolir accions compromeses que no reforcin les mateixes estructures de dominació que generen les situacions?[6]

2.2.2 TRAJECTÒRIA: SOLIDARITAT COM A NOVES FORMES DE FER

Després de veure com la solidaritat pot ser l'escenari on es manifesten noves diferències o fronteres, aquesta segona trajectòria revisarà com la solidaritat pot ser també el lloc on es generen noves connexions i formes d'entendre la realitat. Com veurem, la generació d'un consens social al voltant de l'acollida de persones refugiades pot ser l'inici de noves formes d'involucrament solidari.

La "crisi" com a moment per al sorgiment de noves connexions i formes de veure el món

Tenint en compte les visions de les entitats i grups participants en la Cartografia, podriem llegir aquest mapa de la solidaritat dividint-lo en **tres grans grups** d'agents, tots involucrats en la resposta solidària davant la "crisi dels refugiats".

Ens trobaríem, en primer lloc, amb una multitud d'iniciatives de base, amb diferents graus d'institucionalització, mobilitzats arran de la situació. Aquest grup resulta heterogeni: per una banda, parlaríem del teixit social del territori, moviments socials, associacions i ONGs amb experiència i trajectòria a la temàtica, però també altres que no necessàriament la treballen i han volgut involucrar-s'hi; per altra banda, trobaríem entitats noves que sorgeixen davant d'aquesta situació, creant connexions amb territoris com Grècia, i també treballant de formes noves al territori català. Aquestes entitats treballen en la defensa del dret universal a

[6] Aquestes qüestions surten de les reflexions del Grup Promotor del projecte, en el qual van participar persones pertanyents als grups autors de les narratives, les quals van ser part activa en la generació d'espais de debat i sensibilització sobre la temàtica.

la llibertat de moviment i dels drets de les persones migrants, i dins d'aquesta estructura que descrivim reclamen que les institucions actuïn per acollir a demandants d'asil i que eliminin les diferents barreres en l'accés als drets de les persones migrants.

En segon lloc, trobaríem les institucions en els seus diferents nivells, en col·laboració en diferents graus amb les ONGs. Les institucions s'assenyalen com a responsables de la no obertura de les fronteres i de l'agreujament de les condicions en els viatges de les persones que creuen el Mediterrani, en el cas de la UE i de l'Estat espanyol; i com a responsables de la provisió de serveis i la garantia de drets de les persones nouvingudes, en el cas de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona. Com es deriva de la legislació actual, totes aquestes deriven les seves competències d'atenció i garantia de drets en les ONGs, ja siguin les que gestionen el sistema d'asil de l'Estat, o les que proveeixen atenció a les ciutats. No obstant, la complexitat de nivells i competències entre totes aquestes dificulta que l'estructura funcioni correctament. A vegades, es torna en un laberint que pot acabar diluint la responsabilitat última en la garantia dels drets de les persones nouvingudes.

En tercer i últim lloc, a tall de frontissa entre les dues anteriors, es trobarien "entitats paraigua" o plataformes ciutadanes com Stop Mare Mortum[7] o Casa Nostra, Casa Vostra. Aquestes recullen sensibilitats diferents i àmplies de la societat amb la voluntat d'agrupar majories, per tal de fer pressió a les institucions en la presa de decisions en la matèria. Funcionen, a més a més, com a vincle entre la societat civil, els moviments socials, el món associatiu i entitats de govern. Així, vam poder veure com durant l'any 2016, l'entitat Stop Mare Mortum, va recollir un gran suport social i es va disseminar pel territori català, cosa que va desembocar en una manifestació unitària el 19 de juny de 2016, dia internacional de la persona refugiada. Aquesta entitat, que va sorgir d'una primera empenta solidària del tema, va cedir el testimoni més endavant a la campanya mediàtica Casa Nostra, Casa Vostra, que com ja hem comentat va articular també a diferents sectors de la societat.

El que hem descrit fins ara ens dibuixa un mapa compost d'agents amb raons de ser i funcions diferents que, però, conflueixen davant de l'anomenada "crisi dels refugiats" i en formen part, d'una manera o d'altra, de la conformació de la resposta solidària. Tot plegat ens remet a la metàfora d'un engranatge - o articulació, en les paraules de Ernesto Laclau i Chantal Mouffe (1985), que ha desembocat en la creació d'un consens social a favor de l'acollida dels refugiats.

Així, podem dir que **campanyes com a Casa Nostra, Casa Vostra resulten beneficioses per a la promoció de la solidaritat en tant que contribueixen a generar canvis simbòlics dins de la societat**. De sobte, els motius de fugida de les persones que hem vist per televisió es tornen matèria de debat públic, contribuint a crear nous imaginaris socials amb respecte de les persones que ja es troben al territori, combatent als negatius ja presents. Aquest canvi en l'atmosfera social respecte del tema permet que neixin expressions de solidaritat que a l'inici poden ser sense forma ni discursos definits, però que

---

[7] Plataforma ciutadana que té per objectiu fomentar un canvi en les polítiques migratòries europees, lloc web: https://stopmaremortum.org/

mobilitzen afectes comuns i donen lloc a noves connexions. Posant en conversa les narratives de la Laura i la Patricia:

> Este otro tipo de solidaridad, que podríamos llamar de "acabar de salir del huevo", también puede tener el sentido de reciente, fresca y con energía; también tiene cosas buenas. En cierto punto, como en el 15M, cuando se gesta un movimiento social nuevo se actúa desde el instinto, desde la "necesidad de hacer algo". Algunas manifestaciones en los últimos meses salen de iniciativas individuales que, de manera imprevisible, recogen y articulan sentimientos que están en la sociedad, teniendo una gran capacidad de convocatoria. Estas convocatorias aglutinan a personas que no siempre tienen una relación previa con los movimientos sociales o con la temática, generando a su vez nuevas dinámicas con potencial transformador.
>
> Laura, refugiARTE, 2017

> En el inicio, yo me sensibilicé de manera especial con el tema a raíz del acuerdo de la UE con Turquía, y fue en este momento cuando comencé mi parte más activista e intenté hacer algo al respecto de la situación. Así, en un primer momento hice un texto que publiqué en el muro de mi Facebook expresando una opinión personal de lo que estaba pasando. Para mi sorpresa, el texto se difundió y pronto lo habían suscrito unas 39.000 personas. Fue a raíz de ahí que decidí convocar una manifestación para el día 30 de marzo de 2016, en Plaza Cataluña, bajo el nombre de "Grito por los refugiados", a la que acudieron unas 3.000 personas. Yo no tenía ni idea de que la convocatoria fuera a reunir a tanta gente, pero a partir de ahí fue que muchas conexiones se hicieron posibles y algo se empezó a gestar.
>
> Patricia, Cuidando, 2017

Així, encara que aquesta solidaritat es manifesti en un principi sense una anàlisi a fons, com continua la Laura, resulta productiva en tant que provoca la interacció i treball en xarxa de grups que abans no havien trobat un motiu per reunir-se i treballar conjuntament.

> Creo que también es positivo que esto exista, ya que los movimientos sociales que llevan trabajando un tema durante más tiempo tienen posiciones muy marcadas que no dan pie a la articulación con otros. Al final, las opiniones que son tenidas en cuenta son siempre las mismas, las de las personas que están más implicadas, pero nos cuesta ponernos a hablar *todos juntos.*
>
> Laura refugiARTE, 2017

Podem trobar exemples d'articulacions noves en les mateixes participants d'aquesta Cartografia amb Barri Obert de Gràcia, part de la coordinadora de Barris Refugi; i la Xarxa Educativa en Suport a les Persones Refugiades, que aglutina aportacions de desenes de centres escolars de Catalunya. Aquestes dues representen esforços de persones que, des de posicions quotidianes, s'agrupen per tal d'aconseguir la incidència sobre la realitat que els envolta.

Aquesta empenta d'agrupar-se s'ha viscut també entre els grups que porten més trajectòria de treball en la temàtica de la migració i el refugi, grups formats per persones (migrades o

“autòctones”) que reivindiquen els drets de les persones migrants. Com posava sobre la taula més a dalt el Mustafá i continua ara la Norma Falconi, una persona que porta en la lluita pels drets de les persones migrants més de 20 anys, arran de la campanya CNCV es donen les circumstàncies perquè una varietat d’aquests grups participin d'un espai de coordinació conjunta, amb l’objectiu de sumar forces.

> Por otro lado, podríamos decir que existe este este otro Bloque, donde hay una relación entre los colectivos en cuanto a objetivos y criterios de lucha que nos son comunes. En ocasiones también estamos trabajando con ellos, pero se trata de un aprendizaje nuevo que se ha dado en este momento (...) De este modo, todos, tanto el Sindicato Popular de Vendedores Ambulantes, Sindillar, como Papeles para Todos, compartimos que somos personas inmigrantes con y sin papeles que estamos luchando por conseguir algunas reivindicaciones propias de nuestro sector, pero también de la colectividad. Otros, como Tanquem els CIE, el Punt de Suport a les Persones Migrades, están dando apoyo a estas luchas.
>
> Norma, Papers per Tothom, 2017

L’espai de coordinació del que parla la Norma és el que més endavant desembocà en la creació de l'Assemblea 2 d'Abril[8], un espai de coordinació de diferents grups de base dels moviments socials que treballen la temàtica de la migració i l’asil polític i que decideixen reunir-se per coordinar accions i sumar forces.

Aquesta situació, però, no sols ha funcionat per aglutinar les accions d’agents socials ja presents, també ha estat a vegades **l’arrel d’un canvi en les formes d’entendre i actuar sobre la realitat**. Com explicaven la Patricia i la Laura abans, el consens social a favor de l’acollida es va manifestar inicialment d’una manera poc estructurada, com un “crit pels refugiats”. A partir d’aquest moment, un sector de la societat "surt de l'ou" i es troba amb energia per actuar davant la situació. Aquestes energies poden portar a les persones solidàries a exposar-se a situacions noves:

> De modo que esta necesidad de hacer algo, que en un principio puede no ir acompañada de un discurso más crítico de la situación, puede llevarnos a dar un paso al frente y, por ejemplo, decidir viajar como persona voluntaria. Pero a través de la experiencia de formar parte de espacios de solidaridad, donde existen grandes diferencias de poder entre las personas que dan y reciben ayuda, se puede llegar a elaborar un discurso propio de la situación, quizás más crítico.
>
> Laura, refugiARTE, 2017

La presència de voluntaris a Grècia provinents de l’Estat espanyol, i en concret de Catalunya, ha sigut notable (com a mostra, per exemple, el projecte de Comunitat Eko). En els espais de solidaritat, com hem vist abans marcats per la urgència, el contacte directe

---

[8] Al canal de Youtube del projecte es pot trobar la intervenció que va realitzar l’Assemblea 2 d’Abril dins de l’esdeveniment “Si és que hi ha cases d’algú: Repensant la “crisi dels refugiats”. També una entrevista en la que es parla de la història i l’activitat de l’espai polític, així com la seva visió de la realitat del refugi a la ciutat de Barcelona.

amb les persones que han fugit de situacions de vulnerabilitat, i la vivència propera del funcionament del sistema de control migratori, pot arribar, com diu més dalt la Laura, a generar un canvi en la visió del món d'aquestes persones. A més a més, aquesta experiència de persones que passen una estada com a voluntàries pot tindre un efecte quan tornen a la ciutat i tracten d'involucrar-se amb el tema del qual han format part, generant-hi i enfortint-hi iniciatives a la ciutat.

> Recentment s'han acostat a l'espai persones que durant aquest estiu van estar a llocs com el camp d'Idomeni o altres llocs de Grècia. Aquestes persones quan tornen a la ciutat veuen en el Punt una manera de seguir treballant aquests temes, compartir informació i ajudar-nos mútuament.
>
> Núria, Punt de Suport a Persones Migrants, 2017

> Lo importante entonces es conseguir que, una vez estas personas se impliquen, elaboren un discurso que vaya más allá del asistencialismo. No podemos negar que las situaciones urgentes demandan una solución, y esta es muy importante. Pero una vez pasada, esta respuesta de ayuda debe ir encaminada a fortalecer la autonomía de la persona. Esta es una idea que no es totalmente compartida, todavía, algo en lo que es necesario trabajar."
>
> Laura, refugiARTE, 2017

En definitiva, la resposta solidària a la "crisi dels refugiats" ha estat composta de diferents agents, de diferents formes, han format part de la generació d'un consens social a favor de l'acollida de persones refugiades. La solidaritat ha sigut també l'origen de noves formes d'organització social i del canvi en formes d'entendre la realitat. Aquests canvis representen l'arrel de formes d'involucrament més crítiques i compromeses, però, com a acaba la Laura és necessari un esforç perquè aquestes mantinguin el seu compromís en les seves pràctiques.

3. CONCLUSIONS: CAP A UNA FORMA CRÍTICA I QUOTIDIANA D'INVOLUCRAMENT SOLIDARI

Al llarg de la construcció d'aquest mapa hem fet ús de les diferents narratives i de perspectives d'altres autores per enfilar un diàleg que genera noves "coordenades de lectura" de la situació anomenada com "crisi dels refugiats" i la resposta solidària que li va fer front. Aquestes diferents visions fan més ric i complex l'enteniment sobre el fenomen de la solidaritat amb les persones refugiades, amb els seus punts positius i negatius, i ens donen pistes de cara a promoure el necessari involucrament de la societat en iniciatives solidàries transformadores en defensa dels drets de les persones immigrants i en cerca d'asil.

Hem començat a dibuixar aquest mapa explorant diferents comprensions que qüestionen la idea transmesa pel nom "crisi dels refugiats". Aquest sembla "assenyalar" a les persones en cerca d'asil, i les condicions als seus països d'origen, com a causants d'una situació que és llegida com a excepcional. Al contrari, les perspectives que hem travessat en aquest mapa textual defineixen la "crisi" com una realitat relacional, causada també per l'actuació o la

manca d'actuació de les diferents institucions, i part d'un procés d'evolució del model fronterer de la UE. En definir la situació com una "emergència" es condiciona un tipus de resposta centrada en el "salvar vides", element imprescindible però no suficient perquè no va a l'arrel de les raons del fenomen. Tot aquest procés influeix en la resposta que es dóna per part de les institucions, però també en la resposta solidària de la societat civil.

A continuació, hem revisat les formes en què la resposta solidària s'ha reflectit en el mapa a través de les **trajectòries** que el travessen. Així, hem vist, per una banda, que aquesta ha sigut l'escenari per a la creació de noves classificacions i fronteres; i per altra, que ha donat també peu a noves formes d'organització, connexions i maneres d'entendre i d'actuar sobre el món.

Per una banda, la primera trajectòria, **solidaritat i diferències**, comprendria les següents reflexions sobre l'articulació de la solidaritat:

a) Les persones considerades com a destinataris de la solidaritat són aquelles que cauen dins de la categoria de "refugiat", generant una diferenciació que redunda en una discriminació cap a les altres classificades com a "migrants econòmics". La categoria de refugiat estaria a més delimitada en termes de país d'origen (el cas sirià) i racialment (aquelles que ens són culturalment i racialment més paregudes).

b) El sistema sexe-gènere actua diferenciant les formes d'entendre i respondre davant la "crisi" segons les diferents experiències de dones i homes. Primerament, mentre que els imaginaris sobre el refugi tenen generalment als homes al centre -associats sovint a "l'amenaça" que representen-, els imaginaris al voltant de la victimització i la vulnerabilitat tenen com a eix a dones, nens i nenes, tot promovent formes de solidaritat cap a elles que poden arribar a ser assistencialistes i paternalistes. A més a més, aquest escenari oculta o nega els problemes que afecten els homes refugiats, considerats més forts i capaços de travessar per situacions de precarietat, la qual cosa fa que no siguin entesos com a "víctimes" del desplaçament forçat. Per contra, s'invisibilitza a les dones que posen en marxa accions de resistència i agencia en relació amb les seves trajectòries migratòries. La temàtica de les diferències de gènere en les trajectòries de cerca d'asil ha estat majoritàriament absents en les respostes solidàries fins ara. Aquestes han estat més aviat centrades en la problematització de la classe, l'ètnia i l'origen nacional com a eixos de diferenciació. Cal, per tant, treballar cap a comprensions sobre aquests fenòmens des de perspectives sensibles de gènere i interseccionals.

c) Els mitjans de comunicació han tingut un paper clau en la promoció de la resposta solidària al mostrar la cruesa de la situació, però també han tingut com a efecte la representació vulnerabilitzadora de les persones que migren, sent també determinants en delimitar quines són aquelles persones mereixedores d'ajuda i quines no. Com a conseqüència de la seva influència, les respostes solidàries han pogut tindre un caràcter caritatiu i centrat en la urgència, però també han promogut l'involucrament en accions solidàries fora de Catalunya.

d) Els espais de solidaritat han sigut també l'escenari on diferents formes d'entendre les accions considerades solidàries s'han trobat i han entrat en conflicte. Així, la influència d'una concepció purament humanitària de "la crisi" fomenta posicions que justifiquen relacions desiguals d'ajuda per la necessitat de tenir cura de les "vides humanes". En contrast, altres posicions solidàries estableixen la necessitat de treballar basant-se en una relació horitzontal i partint de les necessitats de les persones amb qui es treballa. Tot i la presència d'aquesta diferència, però, les necessitats dels contextos d'ajuda, marcats per la urgència i la gravetat de la situació, fan que en ocasions que aquestes diferents posicions es barregen, sent difícils de diferenciar.

Per altra banda, en contrast amb l'anterior, la segona trajectòria, **solidaritat com a noves formes de fer,** desprendria altra visió sobre la formació de la solidaritat:

a) La confluència de diferents agents socials rellevants en l'articulació de la resposta solidària ha resultat en la formació d'un consens social a favor de l'acollida de persones refugiades. Per una banda, aquest moment ha propiciat la generació de noves connexions i formes d'organització de la societat civil i els moviments socials en una empenta per sumar forces. Per altra, encara que el discurs solidari es pugui manifestar inicialment en forma d'afectes socials, aquesta sensibilització pot portar a formes d'involucrament que generen canvis en la manera d'entendre i actuar sobre la realitat i que apunten a un abordament més crític de la solidaritat.

Com podem treballar per fomentar una resposta solidària crítica i quotidiana?

> Esto no es solidaridad, sino utilizar a las personas, personas que están sufriendo y en una situación indefendible. Este es el peor ejemplo que se le puede dar a la ciudadanía, porque fomenta una aproximación basada en coger lo que necesitamos, utilizarlo, y después botarlo. Pero la solidaridad tiene otra cara más dura, más sistemática. La solidaridad real es del día a día.
>
> Norma, Papers per Tothom

> El que sí que em resulta interessant d'explicar, i que les mateixes persones refugiades ens ho diuen és que, al final, tota aquesta solidaritat que es pot veure en les campanyes com a CNCV no té una traducció un cop estan aquí i afronten el dia a dia. Estem parlant de petites accions del dia a dia. Podries ser solidari sense que ningú et veiés? En el que és quotidià?
>
> Pablo, Pla Barcelona Ciutat Refugi

Tot i aquesta enorme resposta solidària, ens trobem però que les situacions de vulnerabilitat de les persones a qui oferim la nostra ajuda no acaben després del seu viatge. No es queden només en la "crisi" perquè la seva vida ha de continuar. Una vegada en els països de rebuda i passada l'atenció mediàtica, la solidaritat ha de prendre altres formes. En què queda aquest consens a les nostres ciutats? Com afrontem les necessitats d'aquestes persones quan no podem identificar-les com a mereixedores d'ajuda?

Després d'aquesta Cartografia de la Solidaritat, hem de pensar com podem estendre les nostres accions solidàries més enllà d'una situació excepcional. Això implicarà involucrar-nos als espais de la nostra quotidianitat en accions que lluitin contra la xenofòbia i el racisme. Hem d'involucrar-nos per trencar les diferents fronteres, que també són presents en la solidaritat, i aconseguir que aquesta sensibilitat es tradueixi en convertir Barcelona, la nostra ciutat, en una Ciutat Acollidora.

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

Agier, M. (2010). Humanity as an Identity and Its Political Effects (A Note on Camps and Humanitarian Government). *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, *1*(1), 29–45. https://doi.org/10.1353/hum.2010.0005

Balasch, M., & Montenegro, M. (2003). Una propuesta metodológica desde la epistemología de los conocimientos situados: Las producciones narrativas. *Encuentros en Psicología Social*, *1*(3), 44-48.

Butler, J. (2016). *Frames of war: When is life grievable?*. Verso Books.

Calhoun, C. (2008). The Imperative to Reduce Suffering: Charity, Progress and Emergencies in the Field of Humanitarian Action. In M. Barnett & T. G. Weiss (Eds.), *Humanitarianism in question: Politics, Power, Ethics*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Fassin, D. (2009). Les économies morales revisitées. *Nnales. Histoire, Sciences Sociales*, *64*(6), 1237–1266.

Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present.* Berkeley, CA: University of California Press.

Fassin, D. (2015). La economía moral del asilo. Reflexiones críticas sobre la «crisis de los refugiados» de 2015 en Europa. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, *70*(2), 277–290. https://doi.org/10.3989/rdtp.2015.02.001.02

Gandarias Goikoetxea, I., & García Fernández, N. (2015). Producciones narrativas: una propuesta metodológica para la investigación feminista. In I. Mendia Azkue, M. Luxán, M. Legarreta, G. Guzmán, I. Zirion, & J. Azpiazu Carballo (Eds.), *Otras formas de (re) conocer. Reflexiones, herramientas y aplicaciones desde la investigación feminista* (pp. 97–110). Donostia-San Sebastian: Hegoa. Retrieved from http://publicaciones.hegoa.ehu.es/publications/329

Haraway, D. (1999). Las promesas de los monstruos: una política regeneradora para otros inapropiados/ble. *Política y Sociedad*, *30*, 121. https://doi.org/10.5209/POSO.26013

Holmes, S. M., & Castañeda, H. (2016). Representing the “European refugee crisis” in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist*, *43*(1), 12–24. https://doi.org/10.1111/amet.12259

Kandylis, G. (2017). Urban scenes of citizenship: inventing the possibility of immigrants’ citizenship in Athens. *Citizenship Studies*, *21*(4), 468–482. https://doi.org/10.1080/13621025.2017.1307606

Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemonía y estrategia socialista*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

Langa, N. (2015). About the refugee movement in Kreuzberg/Berlin. *Movements. Journal Für Kritische Migrations- Und Grenzregimeforschung*, *1*(2). Recuperat

de:http://movements-journal.org/issues/02.kaempfe/08.langa--refugee-movement-kreuzberg-berlin.html

Montenegro, M., & Pujol, J. (2013). Producciones narrativas: una propuesta teórico-práctica para la investigación narrativa. In M. Rodigou & H. Paulín (Eds.), *Coloquios de investigación Socialex* (pp. 15–42). Córdoba. Retrieved from http://generatech.org/sites/default/files/coloquioii.pdf

Naïr, S. (2016). *Refugiados. Frente a la catastrofe humanitaria, una solución real.* Barcelona: Crítica.

No Border Thessaloniki (2016) The initial call for the Thessaloniki No Border Camp. Disponible en: http://noborder2016.espivblogs.net/files/2017/08/NoBorder2016_Papers.pdf

Pallister-Wilkins, P. (2017). Humanitarian Rescue/Sovereign Capture and the Policing of Possible Responses to Violent Borders. *Global Policy*, *8*, 19–24. https://doi.org/10.1111/1758-5899.12401